

**L'experiència militar cubana de Josep
Conangla i Fontanilles (1895-1898)**

José Luis Cifuentes i Perea

L'experiència militar cubana de Josep Conangla i Fontanilles (1895-1898)

José-Luis Cifuentes i Perea

j.l.cifuentes@gmail.com

Resum: Treball sobre l'experiència a l'exèrcit del montblanquí Josep Conangla i Fontanilles a la guerra de Cuba, la qual marcà amb força la personalitat d'un noi de vint anys que es veié obligat a pagar el tribut militar en un moment crucial de la seva vida.

Paraules clau: servei militar, guerra de Cuba, Montblanc.

Keywords: military service, Cuba's War of Independence, Montblanc.

Introducció

Després de 1868, amb el sexenni revolucionari i l'experiència democràtica, l'estat espanyol, de la mà del general Arsenio Martínez Campos, entrà en l'anomenat règim de la Restauració, encapçalat en el polític malagueny Antonio Cánovas del Castillo. Des d'un inici, aquest marcà diferències amb els seus antecessors, buscà vies d'aproximació amb els grups anteriorment enfrontats, i intentà escapar de les premisses maximalistes. La iniciativa de Martínez Campos de restaurar la monarquia borbònica en la figura del príncep Alfons XII mitjançant un pronunciamient militar s'obrí pas al marge i contra la seva voluntat. Cánovas no ho acceptà mai, però la rapidesa dels esdeveniments l'obligà a assumir-ho; el motiu principal fou l'acceptació de l'exèrcit.

En una Catalunya plenament immersa en la tercera guerra Carlina, el 15 de setembre de 1875, a dos quarts de quatre de la tarda, a la vila de Montblanc, naixia Josep Conangla i Fontanilles, fill d'Antoni Conangla i Balcells (1824-1895) i Maria Dolors Fontanilles i Voltes (1847-1913). El seu pare era fill de Rosa i Josep, el primer advocat i notari, nascut a Santa Coloma de Queralt; la seva mare, Maria Dolors, era filla del procurador Josep Fontanilles i Moles.

Josep Conangla fou batejat a l'església de Sant Miquel Arcàngel de Montblanc el dia 17 de setembre, dos dies després del seu naixement. Rebé els noms de Josep, Joan i Pius, i els padrins foren l'avi matern, Josep, i una tia paterna.¹

Hem de pensar que la infantesa del nostre protagonista fou com la d'altres nois de la seva classe social, benestant. Els anys passaren entre estudis d'ensenyament primari i els clàssics jocs de nens.

¹ Dades extretes del registre de baptisme.

Reixa en ferro forjat a la porta de la casa on visquè la infantesa Josep Conangla i Fontanilles (1883), corresponent a l'actual número 122 del carrer Major, al costat de la capelleta de Sant Cristòfol. (Foto Josep M. Carreras)

Haurem d'esperar al 1885, any en què es començà a utilitzar el sistema mètric decimal, per saber que Conangla passà l'examen d'ingrés a l'Institut de Tarragona, quan només tenia deu anys. Segons Joaquim Roy, féu dos cursos al col·legi de la Mercè a Montblanc, regentat aleshores per franciscans, on, el mateix any, estudià les assignatures de batxillerat. Després passà a residir a la ciutat de Tarragona, a casa d'uns preveres, per fer el tercer curs complet, a excepció del quart i el cinquè, que ja els féu com a intern. És evident que Conangla destacava com a bon estudiant. L'any 1890, i amb només quinze anys, ja era un batxiller de ple dret. En els mesos d'estiu, durant les vacances, Conangla feia pràctiques al despatx del seu pare, amb la il·lusió de poder substituir-lo quan arribés el moment.

Posteriorment, continuà la seva formació a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, on cursà dos anys acadèmics (1891-1893), per preparar-se per a la llicenciatura d'advocacia; però sembla que els problemes econòmics de la família l'obligaren a deixar les classes presencials i optar per estudiar per lliure.

Els tràmits de la lleva

Com cada any, per la llei de reclutament de l'exèrcit, a inicis de l'any 1894, els joves nascuts dinou anys enrere entraven a la lleva. Entre ells, Josep Conangla i Fontanilles.

Hago Saber: que con arreglo á lo prevenido en el capitulo IV de la Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército de 11 de julio de 1885, el Ayuntamiento de mi presidencia procederá á formar en los primeros días del corriente mes, el alistamiento de los mozos que deben ser llamados al servicio militar en el presente año de 1894, por cumplir 19 años durante el mismo ó ser mayores de dicha edad sin exceder de la de 40 y no haber sido incluidos por cualquier motivo en ningún alistamiento y sorteo anterior.

A la vez cumpliendo lo que previene el artículo 38 del precepto legal antes citado, se recuerda á los mozos que hayan cumplido la edad de 18 años, así como á sus padres y curadores, la obligación que la ley les impone de pedir la inscripción en las listas que han servir de base para formar el alistamiento; encargándoles muy encarecidamente cuiden de llenar dicho requisito á fin de evitar la grave responsabilidad en que incurrirían si no lo verificasen, ya que con arreglo á lo dispuesto en los artículos de la citada ley que á continuación se copian, serán en tal caso los mozos destinados al servicio activo sin jugar suerte ni oírles ninguna excepción, además de las penas en que puedan incurrir si hubiesen procurado su omisión con fraude ó engaño.

Y para que llegue á conocimiento de los interesados, se publica el presente en la villa de Montblanc a primero de enero de mil ochocientos noventa y cuatro.

Amb aquestes paraules s'iniciava el procés burocràtic de l'allistament, que any rere any es repetia i que començava sempre el primer de gener. Montblanc formava part de la zona de reclutament número 46, amb seu a la ciutat de Vilafranca del Penedès, que agrupava els partits judicials de Montblanc, Valls i el Vendrell, a més dels partits judicials de la demarcació de Barcelona.

La Constitució espanyola del 30 de juny de 1876, publicada a la *Gaceta de Madrid* número 184 el 2 de juliol de 1876,² establia en el seu article tercer que «Todo español está obligado à defender la patria con las armas, cuando sea llamado por la ley [...]»; si bé la dita premissa porta a pensar que el servei militar era obligatori, aviat demostrarem que res més lluny de la realitat.

² *Gaceta de Madrid*, núm. 184 (2 de juliol de 1876),(consulta: 20 de juliol de 2009). Disponible a: <http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1876/184/A00009.tif> <http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1876/184/A00010.tif> <http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1876/184/A00011.tif> <http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1876/184/A00012.tif>

A més de la Constitució, hi havia altres lleis que recollien les pautes d'aplicació al servei militar. Ens referim a la *Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército* de l'11 de juliol de 1885, vigent en el moment en què Josep Conangla fou quintat. En el primer article llegim: «Ningún [español] con aptitud para manejar las armas podrá excusarse de prestar este servicio en la forma y situación que la ley y reglamentos determinen.»³ En referència a la durada de la prestació, la mateixa llei, en el seu segon article, ja l'esmenta: «este servicio será de 12 años en el ejército de la Península, desde el día en que los mozos ingresen en caja».⁴ I «a los individuos que sirvan en los ejércitos de Ultramar por sorteo, cambio de número, sustitución ú otra forma que no sean voluntarios, se reducirá el plazo de servicio a cuatro años [...]».⁵

Com tots els joves de la seva edat, Josep Conangla, arribat als 19 anys, entrà a la lleva anual de l'exèrcit. Aquest procediment era la primera d'una sèrie d'operacions administratives. Així segons el llibre d'acords municipals de Montblanc aquest primer acte del reemplaçament de 1894, acte anomenat de «formación del alistamiento», data del diumenge 7 de gener, i fou presidit per l'alcalde accidental Jaume Domingo i Miret en companyia de Mn. Joan Gelambí, com a representant dels «reverendos curas parrocos» del municipi i amb els llibres parroquials de tot el terme de Montblanc i les pedanies de Prenafeta, la Guàrdia dels Prats, Lilla, i finalment el secretari del jutjat.

A l'acte foren examinats els llibres parroquials, els del registre civil, el padró d'habitants. Amb aquestes dades s'anaren destriant els noms dels mossos que complien els dinou anys abans d'acabar l'any 1895.

En el llistat de la formació de l'allistament Josep Conangla i Fontanilles apareix esmentat en la posició número 67: «Jose Conangla Fontanilles, hijo de Antonio y de Dolores, natural de Montblanc y nacido el 17 de septiembre de 1875.»⁶ Una vegada acabat l'acte, es donà publicitat a les llistes, a fi que es poguessin fer les al·legacions necessàries. Després de l'exposició de les

³ Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército. *Gaceta de Madrid*, núm. 194 (13 de juliol de 1885), (consulta: 20 de juliol de 2009). Disponible a:

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00115.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885_194A00116.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00117.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00118.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00119.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194A00120.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00121.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00122.tif

http://www.boe.es/datos_imagenes/BOE/1885/194/A00123.tif

⁴ Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército, *op. cit.*

⁵ Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército, *op. cit.*

⁶ Llibre d'acte del ple de l'Ajuntament de Montblanc de 1894. CAT ACCB 02 23 08.02. CU9115

l·listes i mitjançant el sistema de bans es tornà a citar els mossos de l'allistament per tal de procedir a l'anomenat acte de rectificació de l'allistament. Aquesta crida tingué lloc el dia 10 de febrer i es tornà a celebrar a la sala de plens de la casa de la vila. Segons el document de la rectificació, Josep Conangla saltà de la posició número 67 a la número 31. Després, l'Ajuntament redactà les llistes definitives, que no es podien ja modificar. Tots els joves compresos dins de l'allistament foren citats per edictes a presentar-se en el lloc designat per dur a terme l'acte de classificació i declaració de soldats, acte que tindria lloc el segon diumenge de febrer.⁷

L'acte de classificació i declaració de soldats aptes tingué lloc a Montblanc el diumenge 11 de febrer, i es desenvolupà seguint les premisses legals. La presidència d'aquest acte anà a càrrec de l'alcalde accidental Jaume Domingo i Miret, el regidor-síndic o secretari, Josep Civit Sala, i la resta de regidors, Rafael Janer Sagalà, Joan Miret Anglès, Ramon Abelló Figuerola, Francesc Escayola Campdepadrós, Ignasi Roig Tomàs i Josep Gual.

Prèviament a aquest acte, en sessió plenària, el consistori procedí a nomenar per acord municipal els talladors dels mossos que concorrien a l'acte de classificació. L'any 1894 l'acord es féu en la mateixa sessió en què es dugué a terme l'acte de la «rectificación del alistamiento», el 10 de febrer. El tallador fou Lluís Aragón Abelló, caporal primer de l'exèrcit en situació de llicenciat «que cumple las condiciones legales para ejercer dicha función». En la mateixa sessió s'invità l'oficial «de la escala de reserva Pedro Tomás Bagues, para que asista a la medición de los mozos».⁸

L'eix central on girava tot l'acte de classificació i declaració de soldats, i possiblement el més recordat per a tots, era la talla dels mossos, seguit per la revisió de les seves qualitats. Una vegada cridats tots els mossos de la lleva, eren mesurats amb cura ja que un dels majors índexs de frau venia motivat per una utilització indeguda de l'alçada. Aquesta actuació era important i ho demostra el fet que el tallador «presta juramento en pos de desempeñar bien y fielmente el cargo».⁹ Amb cura extrema i atenció al tema de la mida, s'aconseguien reduir de forma significativa possibles al·legacions, i amb la possibilitat que fos declarat improcedent per les autoritats superiors.

El primer pas de l'acte de declaració era l'inexcusable lectura de la legislació que emparava tot el procés, i en veu forta i clara es repassaven els articles compresos en els capítols VIII i IX de la llei de 1885. Per això abans de començar les sessions el senyor president de l'acte recomanava als mossos que no dubtessin a exposar les al·legacions que consideressin adients per eximir-se del servei.

⁷ Vegeu sobre aquesta temàtica l'article de José Luis CIFUENTES PEREA «Constantí1895-1898. Cuatro años de quintas». *Estudis de Constantí*, 24 (2008), p. 21-65.

⁸ Llibre d'acte del ple de l'Ajuntament de Montblanc de 1894, *op. cit.*

⁹ Llibre d'acte del ple de l'Ajuntament de Montblanc de 1894, *op. cit.*

Havent estat clarificats aquests punts l'acte podia començar. Reunits a l'ajuntament, mossos i autoritats, començava la sessió. Es cridava el jove que ocupava el primer lloc a l'allistament i es procedia a mesurar-lo en línia vertical; tot això davant les autoritats. Per dur a terme aquesta operació el mosso tenia els peus completament nus, i havia de mantenir una postura correcta per aquest acte. Si no era així, l'autoritat podia amonestar-lo fins a un màxim de tres vegades i, en comptes de l'«apercibimiento», podia multar-lo amb una quantitat d'entre 5 i 50 pessetes.

A més d'amidar-lo, el mosso havia de fer un acte de semireconeixement mèdic, tot consignant si patia alguna malaltia o defecte físic que li impedís fer el servei de les armes. Aquesta mena de reconeixement sols anava dirigit a detectar frau.

El primer de la lleva de Conangla fou Jaume-Antoni Esplugues i Ferrer. I amb el número 31:

José Conangla Fontanilles... tallado mide 1,696 metros. Preguntado si tenía que hacer alguna reclamación dijo que no, por lo que el Ayuntamiento conforme con el parecer del Regidor Sindico acuerda por unanimidad declararle soldado sorteable.¹⁰

Des de la finalització de l'acte de classificació i declaració de soldats, segons la llei el segon diumenge de febrer, fins al lliurament dels joves a la caixa, el segon dissabte de desembre, els mossos estaven en un impàs, ja que es revisaven les excepcions i al·legacions presentades.

Arribat el segon dissabte de desembre, els mossos foren lliurats a l'anomenada caixa, acte que començà d'hora, per intentar acabar el mateix dia. El dijous 15 de novembre el Butlletí Oficial de la Província de Tarragona donava publicitat a una ordre del ministeri de la guerra de 9 de novembre de 1894 publicada a la *Gaceta de Madrid* amb data 12 de novembre, que fixava la data de lliurament dels mossos a la caixa pel dissabte 8 de desembre, diada de la Immaculada Concepció i patrona d'Infanteria; la diada del sorteig fou el dia següent, 9 de desembre. La presentació en caixa es féu per un comissionat de l'ajuntament. Una vegada formalitzat el lliurament en caixa, el jove canvià la jurisdicció civil i passà a la jurisdicció militar. La presència física del mosso no era obligatòria fins el tercer dia, que era llavors quan, de no presentar-se, podia ser declarat com a desertor. L'endemà es realitzà el sorteig, en què es decidiren els que serviren els cossos armats de la Península i ultramar.

El sorteig era un acte públic, començava d'hora i no podia ser interromput per cap concepte més que per una hora després del migdia; si no s'havia acabat es continuava després. El sorteig tenia lloc pel sistema de paperetes, una amb el nom i cognoms del jove i una altra amb una numeració escrita

¹⁰ Llibre d'actes del ple de l'Ajuntament de Montblanc de 1894, *op. cit.*

en lletra que creixia en funció del nombre dels quintats. Primer es treien els noms i cognoms, i després, el número d'ordre, tot d'acord amb l'article 67 de la llei: «su extracción [les paperetes] se verificará por dos niños que no pasen de la edad de diez años».

El fet que el seu pare, Antoni, hagués contractat una assegurança amb la societat valenciana Mompó Hermanos alliberava Josep i tota la família de l'angoixa del sorteig, ja que els números baixos eren directament soldats, i només la redempció o la substitució els podien salvar del servei militar. Una mala papereta podia representar l'inici d'una llarga etapa que en bona part dels casos es convertia en tràgica. L'entrada d'un adolescent en quinta suposà al llarg de tot el segle XIX el passaport a una situació d'inseguretat en què les possibilitats de morir eren elevades. L'exposició prèvia de l'apartat «Ejército» de l'*Anuario Estadístico de España* de 1888 informa que l'any 1884 foren assistits als hospitals militars o civils-militars el 58,07 % dels homes que formaven part de la classe activa, i el seu període de convalescència s'estimà en 24,69 estances de mitjana.¹¹ A més, comportava l'abandonament de la llar paterna, de la família, la impossibilitat del desenvolupament social i laboral, etc.

De tota manera la sort li vingué de cara i el sorteig li donà un número alt i sortí com a excedent de contingent. La societat Mompó Hermanos era una de les agències d'assegurances que actuaven al territori català. A les seves memòries, Conangla comenta que era operativa a les comarques de Tarragona; nosaltres l'hem documentat també en l'edició de *La Vanguardia* del dilluns 20 de novembre de 1893, en la qual apareix un anunci publicitari referent a la «redención á metálico. La cooperación de muchos consigue la redención que individualmente no es fácil y la sociedad Mompó hermanos y compañía se encarga de obtenerla para aquellos que les corresponda la suerte de soldado y se hayan convenenido con dicha sociedad.»¹² En el cas de les terres de Lleida també la trobem documentada en anuncis publicitaris de premsa; estava representada pel senyor J. Sánchez Castilla i domiciliada al carrer Catalunya, núm. 15.¹³

La bona sort es trencà aviat. Un parell de mesos més tard, el 24 de febrer de 1895, al poble de Baire, municipi de Jiguani (Cuba), hi tingué lloc l'aixecament amb armes d'una part de la població de l'illa, per aconseguir la seva independència de la corona espanyola. La rapidesa amb la qual s'estengué

¹¹ José Luis CIFUENTES PEREA. «La pèrdua de les últimes colònies espanyoles. Una aproximació al seu cost». A *Carn!* Publicació electrònica d'història militar catalana, any 4, II època, núm. 10, Tarragona, maig de 2009, p. 8-14.

¹² *La Vanguardia*, 20 de novembre de 1893.

¹³ José Fidel MOLINA LUQUE. *Quintas y servicio militar: aspectos sociológicos y antropológicos de la conscripción (Lleida, 1878-1960)*. Tesi doctoral dirigida per Xavier Roigé Ventura i Joan Vilagrà Ibarz. Lleida: Universitat de Lleida, 2001, p. 71.

l'aixecament per tota l'illa obligà el govern de la metròpoli a actuar amb celeritat. En set dies a partir del 3 de març partiren, des dels ports de Cadis, Barcelona i València, més de tres mil sis-cents homes amb destinació a Amèrica.

Excedents de contingent versus reservistes

La nova revolta independentista a Cuba féu que els polítics de Madrid haguessin d'actuar ràpidament, i el 28 de febrer ja s'havien transmès ordres als diferents comandaments en cap dels cossos de l'exèrcit de la Península perquè organitzessin un batalló d'infanteria per a cadascuna de les set regions militars. Aquests batallons foren els primers a intentar sufocar l'esmentada revolta. La llei de reclutament de 1885 establia (capítol xvi, article 150) que «en tiempo de guerra, ó cuando por circunstancias extraordinarias fuese indispensable un aumento imprevisto en la fuerza del ejército permanente, el Gobierno, en virtud de decreto expedido por el Ministerio de la Guerra, de acuerdo con el consejo de ministros podrá poner en pie de guerra el todo ó parte de los cuerpos que estime necesario llamando a filas a los soldados de la reserva activa correspondiente a los mismos».¹⁴

Els primers dies d'abril es començà a rumorejar que serien cridats a files els excedents del darrer contingent de l'exèrcit, els excedents de 1894. El diari *La Vanguardia* en la seva edició del 5 d'abril afirmava que «varios padres de familia alarmados por las noticias transmitidas desde Madrid, relativa al llamamiento de excedentes de cupo último tratan de convocar á una reunión general para tomar los acuerdos que crean más oportunos y pedir la aclaración o rectificación de esa noticia».¹⁵

El dia 6 en el mateix rotatiu aparegué una convocatòria per l'endemà a la seu de Foment del Treball Nacional a la plaça Santa Anna, núm. 4, a les 10 del matí, per tractar sobre els rumors que circulaven i la gravíssima qüestió de si es podia o no cridar a files els excedents del darrer contingent.

El malestar creixia, i la Junta de Protecció del Montepío Nacional, reunida en sessió extraordinària, transmeté un telegrama al ministre de la guerra en què s'alertava «acerca del rumor circulado de que se llama á los excedentes de cupo del reemplazo de 1894, puesto que según artículo 150 de la ley deben ser llamados primeramente los soldados con licencia temporal é limitadas, y sólo por virtud de una ley especial, conforme último párrafo dicho artículo, los excedentes. —Además, señalado cupo por real orden 16 febrero, los excedentes han adquirido derechos legítimos de que no deben ser privados. Confíando en sus elevados sentimientos de justificación, el Montepío suplica

¹⁴ Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército, *op. cit.*

¹⁵ *La Vanguardia*, 5 d'abril de 1895.

se digne V. E. tranquilizar los miles de jóvenes alarmados que se creen perjudicados en sus derechos y porque entiende sería sentar un precedente de graves consecuencias.»¹⁶

El dia 8 *La Vanguardia* informà de la reunió a la seu de Foment, on hi assistiren unes 1.500 persones, i que finalitzà amb la creació d'una comissió encarregada de seguir el tema i transmetre telegrams al president del consell de ministres, al ministre de la guerra i als diputats Salmerón, Àvila, Rosell i Josep Maria Planas i Casals.

El general Azcárraga acabà tramitant l'expedient de la crida dels 20.000 excedents de contingent al mateix consell d'estat. Finalment i després de diverses deliberacions, el 15 d'abril determinà per unanimitat que els 20.000 homes fossin pels excedents de contingent. S'aplicaren els articles 149 i 150 de la llei de reemplaçament, en què es cridaven al servei actiu el 40 % dels 49.820 reclutes que resultaren excedents en el reemplaçament de 1894,¹⁷ en el qual estava inclòs Josep Conangla.

Els soldats es concentraren a les ciutats capitals de zona de reclutament el dia 14 de maig. Els altres 8.000 quedaren en situació de llicència il·limitada sense destinar-los a cap cos. Per l'allistament d'aquests 20.000 soldats es tingué en compte l'ordre de menor a major dels números obtinguts al sorteig, segons disposà l'article 149 de la llei de reclutament. De la mateixa manera el districte de Vilafranca del Penedès havia de contribuir amb un total de 280 joves, dels quals 168 (60 %) havien de verificar la seva concentració a la capital de la zona el 14 de maig.

Com que el resultat del sorteig fou en un primer moment satisfactori per a Conangla, la companyia d'assegurances anul·là la pòlissa. No tenia cap altra opció, si volia deslligar-se del servei militar, que pagar l'anomenada «redención a metálico», que equivalia a 1.500 pessetes. Segons Joaquim Roy, Conangla rebutjà aquest sacrifici familiar.¹⁸

La sort s'havia acabat; l'enviament massiu de tropes des de la Península cap a l'illa de Cuba havia començat. Mitjançant la circular número 2.680 del govern militar de Tarragona,¹⁹ publicada el diumenge 16 de juny de 1895,

¹⁶ *La Vanguardia*, 8 d'abril de 1895.

¹⁷ «Real Orden circular. Se llaman al servicio activo 20.000 reclutas de los 49.820 que resultan excedentes de cupo en el reemplazo de 1894». *Gaceta de Madrid*, núm. 114 (24 d'abril de 1895), p. 306, (consulta: 26 de juliol de 2009). Disponible a: <http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1895/114/A00306.tif>

¹⁸ Joaquim Roy. «Relectura de les memòries de Josep Conangla i Fontanilles sobre la guerra de Cuba (1895-1898)». 1898: *Entre la crisi d'identitat i la modernització*. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, 20-24 d'abril de 1998. Barcelona, 2000, p. 263-282, (consulta: 20 de juliol de 2009). Disponible a: <http://books.google.es/books>

¹⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona* (BOPT), núm. 142 (16 de juny de 1895), (consulta: 22 de juliol de 2009). Disponible a:

http://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes_descarga.cmd?posicion=1&path=501040780

s'informava que amb data 5 de juliol havien de concentrar-se a les zones de reclutament els primers 8.000 joves de la crida a què es referia l'article tercer, així com els restants reclutes no ingressats a files i que pertanyien al contingent dels 12.000 que disposà l'article segon de l'ordre de 23 d'abril. Seguint aquestes indicacions, i a conseqüència del número obtingut al sorteig, Conangla hagué d'incorporar-se a Vilafranca del Penedès, juntament amb els altres joves montblanquins també excedents de contingent. Es veieren units per la mateixa fatalitat.

Comença el pagament del tribut

Davant el fet consumat de la incorporació a files, Conangla cercà influències, per intentar aconseguir una destinació peninsular. A través d'un vell amic de la família, el general de divisió Lluís de Castellví i Vilallonga, aconseguí ser destinat al contingent d'infanteria amb seu a Cartagena, més concretament al regiment d'infanteria Espanya núm. 46. Aquesta plaça de Cartagena s'integrava a la província de Múrcia, província que formava part juntament amb Castelló, València, Alacant, Albacete i Conca de la tercera regió militar, i seu del tercer cos de l'exèrcit. La seva capitalitat era València.

La història del regiment d'infanteria Espanya núm. 46 arrencà el 1877, quan es creà a Melilla, prenent com a base el batalló de reserva Albacete núm. 26 i el batalló de reserva Madrid núm. 35; es conegué com a regiment d'infanteria Espanya núm. 48, essent el seu primer coronel Rafael López Lázar, embrió del regiment Espanya modern. Posteriorment, el 1893, canvià el nom per regiment d'infanteria Espanya núm. 46, amb el qual romangué fins el 1931, quan es fusionà amb el regiment Biscaia núm. 51 i formaren el regiment d'infanteria núm. 38, amb seu a Alcoi. Junt amb aquest regiment, la segona guarnició de la plaça de Cartagena era el regiment d'infanteria Sevilla núm. 33.

Després d'un llarg viatge, en paraules de Conangla: «en un tren humeante e incomodísimo, a través de lugares y de paisajes tarraconenses, valencianos, alicantinos y murcianos, a trechos muy atrayentes, pero, en conjunto, de duración cansona y aturdidora». Una vegada a destinació i a causa de la seva formació universitària aconseguí des del primer moment un cert reconeixement; fou nomenat cap interí d'un dels grups del tren en el qual viatjaven. Més tard, i també pels seus estudis i especialment per la intercessió d'un tinent, company de batxillerat a Tarragona, Conangla aconseguí entrar a les oficines del regiment. La sort i les influències li venien de cara.

Feta la presentació en el regiment d'infanteria, el montblanquí hagué de fer l'acte de jurament de fidelitat a les banderes. Durant els primers dies al quarter rebé el vestuari militar. El valor de la roba se li descomptava del sou. En el seu cas abonà 50 pessetes (equivalent a 10 pesos), una quantitat respectable per l'època.

La qualitat de vida a les casernes era ben baixa, i ho era des de feia temps. La jornada començava ben d'hora, normalment a les cinc de la matinada. Una hora després esmorzaven, i al llarg del dia tenien dos ranxos més. Tot just passats una vintena de dies, Conangla caigué malalt; les noves condicions de vida, els canvis d'aigües, la mala alimentació, la instrucció militar, etc., provocaren al nostre protagonista una depressió que requerí l'internament en un hospital militar, del qual aconseguí sortir després de dues setmanes de descans i de prendre els medicaments necessaris. El seu ascens a cap per elecció li motivà una millora en l'alimentació.

Al cap de cinc mesos d'haver ingressat al regiment d'infanteria Espanya núm. 46, les autoritats acordaren un nou enviament de tropes a l'illa de Cuba. A través de l'ordre de 18 d'octubre de 1895,²⁰ es donaren les instruccions perquè els diferents regiments d'infanteria de la Península formessin vint batallons a més d'un batalló específic que organitzaren els regiments de les illes Balears i Canàries. A la tercera regió militar li correspongué l'organització de dos batallons: un sortí del regiment d'infanteria Espanya 46 i el segon, del regiment Sevilla 33.

En primer lloc es cridaven els voluntaris, i després els soldats del sorteig. Conangla fou un dels escollits per anar-hi. Aquest esdeveniment li causà una profunda pena, així com a tants d'altres desgraciats que es veieren sotmesos a la mateixa sort.

Tenim constància documental que des de finals del mes de setembre circulava per Madrid un avantprojecte per a l'embarcament de la setena expedició de tropes a l'illa, en què s'assignaven vapors, teòriques dates de sortida i teòriques dates de l'arribada a Cuba a disset expedicions que sumaven un total de 27.000 homes.²¹ També per la premsa de l'època sabem que ja a mitjans d'octubre tot estava preparat per l'enviament de la setena expedició de tropes a Cuba. Tanmateix, no fou fins a les darreries de novembre que es produí l'embarcament cap a terres cubanes. El viatge tingué lloc en el vapor *San Francisco*, de la Companyia Transatlàntica espanyola. Un vapor que Conangla descriu com «astroso, sucio y lleno de miseria».²²

El vapor *San Francisco* fou construït el 1882 per les drassanes Wigham Richardson de Newcastle, i encara que en un principi havia de ser per a la companyia anglesa Landsdown Tower, mai no arribà a ser-ho. Llavors, a les mateixes drassanes, el comprà Josep Campo i Pérez, marquès de Campo, i el batejà amb el nom de *Túria*. Finalment el marquès, encarregat del contracte de la línia de les Filipines, transferí l'esmentada línia el 14 d'abril de 1884,

²⁰ *Boletín Oficial del Ministerio de la Guerra*.

²¹ «Anteproyecto para el embarque de la 7ª expedición de más de 25.000 hombres». Museu Marítim de Barcelona (MMB). Fons Companyia Transatlàntica. Caixa 94 2.5.19.

²² Josep CONANGLA FONTANILLES. *Memorias de mi juventud en Cuba: un soldado del ejército español en la guerra separatista (1895-1898)*. Barcelona, 1998, p. 43.

junt amb diversos vaixells, un dels quals era el *Túria*, a mans de la Companyia Transatlàntica, que li canvià el nom pel de *San Francisco*. Amb aquest nom inaugurarà la línia de Fernando Poo, sortint des de Barcelona el 26 de desembre de 1887.²³ A la bibliografia especialitzada trobem algunes dades tècniques del *San Francisco*: el vaixell comptava amb una eslora de 99,6 metres, 11,74 metres de màniga i 8,16 metres de puntal. Registrava 2.527 tones i arribava a 6.100 tones de desplaçament. Tenia una capacitat per allotjar quaranta-quatre passatgers de primera classe, vint-i-quatre de segona i trenta-dos de tercera.²⁴ Romangué sempre en aquesta línia exceptuant l'època en la qual realitzà transports de tropes a Cuba i fins i tot a les Filipines. Tot això per un preu de venda de deu milions de pessetes, la meitat en efectiu i l'altra meitat en accions i obligacions.

L'embarcament tingué lloc el matí del dissabte 23 de novembre de 1895, al port de Cartagena. La premsa ho recollí com un gran esdeveniment; l'edició del dimarts 26 de novembre del diari *El Nuevo Alicantino* parlà d'un «acto indescriptible. [...] Las corporaciones y el pueblo en masa se encontraban en las calles, engalanadas con banderas que ostentaban inscripciones patrióticas y vivas á España y al Ejército.»²⁵ Conangla també ens parla de les impressions que li produeix la marxa des de la seva caserna, a les altures de la ciutat de Cartagena, fins al port de la ciutat; descriu «lo agasajades que estaven els carrers per on passaven, entre colgaduras y flecos de colores, sonas de músicas destempladas, [...] palmoteos y gritos ensordecedores».²⁶ Segons les estadístiques de l'època, l'expedició estava formada per 3 caps, 37 oficials i 924 membres de la classe de tropa. A més hi anaven quatre individus que les estadístiques denominen «diversos».²⁷ Remarquem l'enorme diferència que hi ha entre els 964 membres de l'expedició davant el centenar de passatgers en categories de classe que esmentàvem abans.

Els moments previs a la partida no foren fàcils per a Conangla; foren d'una crueltat marcada per la incertesa, per l'angoixa, per la manca d'uns braços familiars amb els quals segellar l'adéu, sense unes mans amigues a les quals estrènyer-se en el moment del comiat. Conangla explica que se li

²³ *La Vanguardia*, 22 de desembre de 1887, (consulta: 6 d'agost de 2009). Disponible a:

<http://hemeroteca.lavanguardia.es/preview/1887/12/22/pagina-5/34694901/pdf.html>

²⁴ Lino J. PAZOS PÉREZ. *La Marina Mercante Española en la Guerra de Cuba, Puerto Rico y Filipinas: Compañía Trasatlántica*. Pontevedra: Damaré ed., 2007, p. 133.

²⁵ *El Nuevo Alicantino*, 26 de novembre de 1895.

²⁶ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 45.

²⁷ Ministerio de la Guerra. *Estados de las fuerzas y material sucesivamente enviados con motivo de las actuales campañas a los distritos de Ultramar en las fechas que se expresan*. (8 de març de 1895 a 1 de gener de 1897), Madrid, 1897.

acostà una jove «sollozante, desconocida, a quien la tristeza evidente de mi rostro debió inspirarle lástima, se me acercó para entregarme una flor de nardo», flor que impregnava tot Cartagena amb la seva olor profunda. Conangla diu: «acepté aquella flor y la llevé a mis labios entre copiosas lágrimas».²⁸ Potser fou la darrera escena d'un comiat no desitjat.

Conangla a Cuba: Sancti Spíritus. Primera estació

L'11 de desembre de 1895, després de 18 dies de navegació, el vell vapor entrà a la badia de Cienfuegos, on les seves aigües, que eren un recés de pau, i la claredat intensa del blau firmament sense núvols, juntament amb la gamma de verds atractius que als ulls oferia la vegetació assolellada, deixaren atònits els recents vinguts. En arribar a la Baia foren rebuts per uns remolcadors que es fongueren amb «el ronco bramar de las sirenas del propio San Francisco, y con los vítores, las aclamaciones, el charloteo y las algazaras acompañatorias de las autoridades militares, marítimas y representativas de la guarnición, y de las comisiones oficiales del integrista cienfueguero».²⁹

Un dia després els nouvinguts foren repartits en combois que s'usaven en les conduccions de bestiar, per ser duts a Sancti Spíritus.

La locomotora —que Conangla esmenta a les seves memòries— era alimentada amb llenya, no amb carbó mineral, i hagué de ser aturada en dues ocasions per manca de combustible, fet extremadament perillós atenent el grau d'indefensió del comboi per la inexperiència del component expedicionari.

L'arribada a destinació es produí al capvespre, i els soldats foren conduïts a uns estables, on s'allotjaren provisionalment. Conangla afirma que «tales naves no estaban vacías, pues en ellas pateaban y relinchaban y se confundían caballos y mulas, los destinados a los jefes y oficiales, y al servicio de acémilas del batallón».³⁰ Allà «a poco más de un metro de distancia de las grupas de los ruidosos y pestilentes equinos, donde se nos obligó a extender nuestros petates, a ras del piso duro, con riesgos muy posibles de que, si lográsemos dormir, cualquiera de nosotros fuese alcanzado por alguna coz, o resultara victima, cuanto menos, de repugnantes pero inevitables y copiosas efusiones intestinales o diuréticas de la inquieta caballería».³¹

Al cap de pocs dies d'haver arribat, els reclamaren un segon import: la diferència de gratificació pel primer pagament del vestuari, en aquest cas 3 pesos, equivalent a 15 pessetes. Recordem que Conangla per aquest concepte

²⁸ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 45.

²⁹ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 47.

³⁰ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 50.

³¹ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 50.

de vestuari ja havia satisfet 50 pessetes. Hem d'observar que el cost total del vestuari per a un soldat que complia el servei a ultramar era de 13 pesos (a l'illa de Cuba s'utilitzava el peso com a moneda de curs legal), per tant, si sumem les 50 pessetes que ja havia abonat a la Península (10 pesos) més els 3 pesos d'ara (15 pessetes), obtenim la referida xifra.

Pocs dies després, tingué lloc la substitució del general en cap de les forces militars espanyoles a l'illa. Així doncs, Arsenio Martínez Campos fou rellevat del comandament, i passà a ocupar el seu lloc el tinent general Valerià Weyler Nicolau (gener-febrer de 1896). El primer anteposà la seva consciència sobre la finalitat suprema que la nació li encomanà, com molt bé diu ell mateix en una carta emesa al president del govern espanyol, Antonio Cánovas del Castillo, el juliol de 1895. «No puedo yo, representante de una nación culta, ser el primero que dé ejemplo de crueldad é intransigencia; debo esperar á que ellos empiecen.»³²

Durant el mes de febrer s'incorporà Weyler, el qual reorganitzà les tropes, en un moment d'augment de la intensitat de les accions militars.

La reorganització de les tropes fou un fet el mes de març. L'estat major general de l'illa de Cuba publicà el 10 de març una reorganització del tercer cos d'exèrcit fent canvis a les zones on havien de desenvolupar les seves accions els diferents batallons. Fruit d'aquesta reorganització es produí, i així ho recollien els diaris d'operacions de molts batallons, una intensificació a les accions bèl·liques.

A Sancti Spíritus, Josep Conangla hi passà gairebé sis mesos. La seva destinació a la zona fou l'oficina del batalló expedicionari Espanya núm. 46. En aquestes dependències l'alleugeriment espiritual que experimentà fou important ja que quedava al marge d'entrar en combat, almenys en primera instància, i això ja era molt si tenim en compte la situació d'aquell moment.

La problemàtica de l'aclimatació era importantíssima per l'esdevenir de la vida dels soldats i militars en general enviats a les colònies d'ultramar. No era gens estrany trobar casos de joves i no tan joves que, novinguts de la Península, queien malalts en les seves destinacions i al cap de pocs dies morien. Aquesta situació la visqué en primera persona el mateix Conangla en la figura del metge del batalló, que a mitjan mes de desembre de 1895 morí a l'hospital de Sancti Spíritus, provinent igual que Conangla de Cartagena, «pero al llegar a Sancti Spíritus se sintió enfermo; y en vez de salir de operaciones con el batallón, hubo de ingresar en el hospital, donde falleció a los pocos días».³³ Però la mort podia arribar de moltes maneres, i de fet arribava. Tal és el cas d'un convilatà de Conangla, Antoni Gaya, que morí fruit d'una greu

³² Juan DEL NIDO SEGALERVA. *Historia política y parlamentaria del Excmo. Sr. D. Antonio Cánovas del Castillo*. Madrid, 1914, p. 905.

³³ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 60.

crisi cardíaca que, segons el nostre protagonista, li sobrevingué després de l'estat de nervis i esgotament físic motivats per una incursió mambí a la qual hagueren de plantar cara ajudant diversos efectius de la guàrdia civil. Per aquest motiu, el company oficinista de Conangla hagué de ser ingressat a l'hospital de Sancti Spíritus, on morí com el jove tinent mèdic del batalló.

La relativa tranquil·litat de Sancti Spíritus durant els últims dies de l'any 1895 i els primers de l'any 1896 gairebé no es trencava; les belleses de l'illa i especialment les de Sancti Spíritus s'obrien davant els ulls de Conangla, que en les seves memòries recull de la següent manera com s'impressiona per les coses vistes: «despertaron admiración sucesiva las casonas, los templos, las plazas y anchas calles, el conjunto monumental de la importancia histórica de la ciudad prócer; como también los paisajes de sus contornos, y el atractivo Yayabo [afluent del riu Zaza que neix al costat de la ciutat de Sancti Spíritus], con sus aguas de corriente solemne bajo el magnífico puente de arcadas graníticas».³⁴

Aguacate. Segona estació

Amb l'aplicació de les directrius abans citades de Weyler, directrius de reordenació de les diferents unitats militars existents a l'illa, a la fi de maig de 1896 la comandància general de la zona de Sancti Spíritus comunicà a la prefectura de l'oficina una ordre del govern superior perquè el batalló de Conangla fos traslladat al poble d'Aguacate, situat al territori de la província havanera, limítrofa gairebé a la de Matanzas. El matí del 4 de juny de 1896, el mateix tren de mercaderies que el 12 de desembre de 1895 els havia conduït a Sancti Spíritus, conduí els caps i el grup d'oficinistes fins a Estudiantines de Zaza, per seguir camí des d'Estudiantines a bord de l'*Antinógenes Menéndez* en direcció a Cienfuegos, des d'on, després de romandre-hi diverses hores, continuaren viatge a Surgidero de Batabanó, on pernoctaren. El matí següent, ja amb ferrocarril sortiren en direcció a Matanzas i Aguacate.

El 6 de juny de 1896 arribaren a Aguacate, on s'instal·laren al recinte eclesiàstic. Aquesta ubicació era per raons d'estratègia, ja que l'església, situada al centre del poblat i separada dels carrers confrontats, era sense cap mena de dubte el millor baluard per poder constituir-la en fortalesa davant un possible atac mambí. A l'ampla nau s'hi col·locaren les taules indispensables per a l'oficialitat i els escriptors, i a les parets laterals s'hi penjaren prestatgeries i armaris per col·locar-hi arxius i expedients. A banda i banda de l'altar major i a la sagristia quedaren els espais que, una vegada entrada la nit, s'utilitzaven per estendre els *petates* i usar algunes màrfegues per poder descansar de la millor manera possible. Un altre lloc dintre del recinte que fou utilitzat com

³⁴ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 77.

a dormitori fou la zona de l'atri o cor, en què s'estengueren roba i cordes per formar hamaques.

Quan feia dues setmanes que havien arribat a Aguacate, arribà la columna del batalló, amb la qual per raons de combat feia mesos que no es veien. El retrobament fou molt intens per a tots, inclosos caps i oficials: «efusivas fueron las saluciones, y aun cuando inagotables las confiancias, noticias o impresiones agradables, pero también penosas, intercambiadas durante aquel día y los tres sucesivos, entre los oficinistas y los integrantes de la columna del batallón, sobre todo las andanzas forzosas en las maniguas y montañas villareñas y sobre nuestras labores pacificas, no por secundarias menos angustiosas espiritualmente».³⁵

Durant aquells dies de confraternitat entre oficinistes i batalló, arribaren nous reforços procedents de l'Havana; eren mossos arribats de la Península, aproximadament dos-cents soldats, als quals Conangla descriu de la següent manera: «jóvenes, los más con aspecto de quintos infelices; y en menor número los restantes —unos 60— de apariencias respectivas maduras, algunos ya cuarentones, luciendo, unos y otros, flamantes uniformes del reglamentario rayadillo; cada cual con su macuto al hombro, pero carentes de armamento, todavía».³⁶

Els qualificats com a «cuarentones» procedien de l'enrolament voluntari, motiu pel qual cadascun d'ells s'obligava a lluitar contra els insurrectes durant el temps que durés la guerra i a romandre sota la disciplina militar de l'exèrcit sis mesos més. A canvi rebien la suma de 50 duros (250 pessetes) en efectiu i una manta.

Al cap de pocs dies de l'arribada de la nova promoció de reclutes, arribaren notícies dels combats de Guanabacoa i de les baixes, tant en accions de guerra com per malalties. Entre les baixes Conangla descobrí la d'un convilatà de Montblanc, fill de la dida d'una de les seves germanes. El fet li causà una profunda pena, i es cuidà personalment de comunicar de forma oficial la seva pèrdua com a víctima d'un atac sobtat de febre groga, motiu que donava dret a la desolada mare a percebre una modesta pensió vitalícia, segons la llei de 1860, que sorgí de la conjuntura de la guerra d'Àfrica. Així es legislaven les compensacions per als morts en servei, segons l'article cinquè: «Las viudas de los militares de todas clases muertos en función de guerra ó del cólera ó de los que en el término de dos años falleciesen á consecuencia de heridas recibidas en ella, disfrutaran en concepto de viudedad las pensiones que se expresan... Los hijos ó hijas tendrán igualmente derecho á las mismas pensiones en caso de orfandad, ó en el de que sus madres pasasen á segundas nupcias, mientras las hijas no tomasen estado y los varones no hubiesen salido de la menor edad ú obtener destino con sueldo del estado. De esta misma pensión

³⁵ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 88.

³⁶ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 88.

disfrutaran las madres que hubiesen perdido á sus hijos y fuesen viudas y los padres, si fuesen pobres.»³⁷ Doncs bé, per la llei de 18 de juny de 1896, en article únic s'establí que «se hace extensible a todas las familias de los individuos del Ejército y de la Armada fallecidos á consecuencia del vomito, los derechos á pensión de orfandad y viudedad que concede el art. 5 de la Ley de 8 de julio de 1860».³⁸ És molt destacable l'interès expressat per Conangla en anotar en el llibre de defuncions del batalló que la mort dels soldats havia estat a conseqüència de la febre groga o de qualsevol altra malaltia equiparable, doncs hi havia en joc una pensió que encara que fos baixa potser suposava el sosteniment d'una família.

En el grup de nouvinguts Conangla trobà un altre convilatà de la seva lleva, un tal Marquet, segons les actes d'allistament de la vila de Montblanc de l'any 1894; podria ser el mosso Antoni Roig Franquet. Aquest jove en paraules de Conangla era d'inutilitat manifesta: «aunque por ignorancia de sus padres y por desidia o indiferencia lamentable de los jefes reclutadores de la zona correspondiente se le clasificara como útil para el servicio militar, no obstante su carencia evidente de aptitudes para ello, ya que era tan sólo un pobrecito retrasado mental, alorado, incapaz de ninguna iniciativa propia, ni siquiera de dialogar con sus compañeros, pues se limitaba a responder con breves palabras o movimientos de cabeza afirmativos, negativos o dudosos a las preguntas que se le hacían [...]».³⁹ Aquest Marquet era sotmès per altres companys a abusos com «alargar indebidamente sus turnos de guardia, escamotearle o reducirle las exiguas soldadas que le correspondían».⁴⁰ Per tal d'evitar aquests abusos, Conangla sol·licità de la superioritat que fos adscrit al servei de guàrdia de l'oficina, cosa que obtingué. D'aquesta manera, el noi, fill d'un parcer de vinyes de la seva família, es deslliurà d'extorsions i vexacions.

Com d'altres soldats destinats a l'illa, Conangla també visqué en la seva pròpia carn els efectes de les malalties infeccioses com ara la febre groga, coneguda com a vòmit negre. A finals d'agost i a principis de setembre de 1896, Conangla tingué febre alta, que barrejada amb convulsions, li ocasionà que tot just es pogués aguantar dret; finalment caigué en estat d'inconsciència. Fou atès pel metge cubà Dr. Luis González O'Brien, que en dictaminà l'ingrés urgent en un hospital, el de Las Ánimas, fet de barracots de fusta. Durant l'estada a l'hospital, Conangla es retrobà amb Antoni Miró Beltrán, montblanquí

³⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 199 (17 de juliol de 1860), (consulta: 25 de juliol de 2009). Disponible a:

<http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1860/199/A00001.tif>

³⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 171 (19 de juny de 1896), (consulta: 25 de juliol de 2009). Disponible a:

<http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1896/171/A00909.tif>

³⁹ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 91.

⁴⁰ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 91.

com ell i artífex de la seva curació. Antoni Miró havia fet els dos primers cursos de batxillerat al costat de Conangla, al col·legi de la Mare de Déu de la Mercè de Montblanc. Després dedicà períodes de vacances universitàries a fer pràctiques a la farmàcia que Josep Maria Casanoves tenia a Montblanc.

Gràcies a les atencions mèdiques del seu retrobat company d'estudis, Conangla pogué refer-se i superar la malaltia. Durant la seva estada a l'hospital de Las Ànimas, i a través del seu fraternal company Rull, Conangla rebé una carta de la seva mare en la qual se li comunicava la defunció del seu pare, cosa que provocà un profund dolor en ell. A conseqüència de la mort del seu pare, Conangla passà a ser l'únic membre mascle de la família, i era inclòs en una de les al·legacions més famoses que la llei de reclutament militar de l'època reconeixia, ésser fill únic de vídua. Davant aquesta situació, el nostre protagonista intentà aconseguir la repatriació, però els intents no arribaren a bon port i es veié obligat, una vegada reposat de la malaltia, a tornar a Aguacate, on es reincorporà al seu lloc d'oficinista.

Els enfrontaments entre columnes del batalló on Conangla prestava els seus serveis i les forces insurrectes continuaren produint-se de forma més o menys periòdica. Els morts en combats lliurats a una distància considerable del poble eren enterrats a la vora dels camins o al peu d'algun arbre fàcil de recordar. Per contra, quan les defuncions succeïen en llocs pròxims al poble, els cossos podien ser recollits i duts en lliteres o al llom d'alguna mula per enterrar-los al cementiri de la vila. Quant als ferits, els més greus eren conduïts en llitera cap a l'hospital de sang situat en un extrem del poble d'Aguacate. Els ferits lleus, en canvi, eren ajudats pels seus companys indemnes a arribar també al centre hospitalari. Aquest estava situat en un casal mig ruïnós i proper a una fortificació i a la via fèrria; el seu metge titular havia mort a mitjan desembre de 1895. Dos únics metges civils atenien els malalts, i per això recorrien a l'ajut d'individus de tropa.

La proximitat a les festes de Nadal de 1896 encengué en Conangla tot un reguitzell de records; l'enyorança s'apoderà de Conangla, agreujada per la recent mort del seu pare. I així, a l'entorn de les taules d'un vell cafetó proper a la capella del batalló, un reduït grup d'oficinistes avinguts s'ajuntaren per passar junts aquella nit tan especial. Entre glop i glop de sidra, les converses s'anaren animant i acabaren amb les cantúries de nades i rondalles, acompanyades de rítmics sons, repics i sorolls de flautins de canyes, panderetes i altres instruments.

A mitjans de gener de 1897, Conangla fou ascendit a sergent per elecció unànime dels caps de l'oficina i amb el vistiplau del tinent coronel del batalló. El grau li ofería la possibilitat d'assignar mensualment a la seva mare i germanes una part de la seva paga, que encara que era reduïda servia per ajudar-les econòmicament.

Per ordre de 29 d'agost de 1859, caps i oficials de l'exèrcit destinats a ultramar podien «dejar á su familia asignada alguna cantidad mensual con cargo á sus sueldos». Per dur a terme aquesta actuació, l'interessat havia de

cursar un ofici al caixer general d'ultramar designant la persona a la qual anava destinada l'assignació. Aquesta mateixa reial ordre establia que «en ningún tiempo podrá exceder la cantidad que se asigne de la mitad del sueldo que disfrute el interesado».⁴¹

I així fou, el 18 de maig de 1897, el general cursà les instruccions a l'inspector de «la caja general d'Ultramar» perquè, seguint la sol·licitud feta pel nostre sergent: «desde 1º de junio próximo se satisfagan á Doña Dolores Fontanilles vecina de Montblanc provincia de Tarragona la cantidad de 50 pesetas que le asigna el Sargento D. José Conangla á cobrar por la zona».⁴²

Durant un any la seva mare rebé l'assignació de 50 pessetes mensuals. En una carta, datada el 23 de maig de 1898, es tornen a donar instruccions: «que por fin del mes actual [maig] se considere caducada la asignación que tiene señalada a Doña Dolores Fontanillas, residente en Montblanch provincia de Tarragona, el sargento José Conangla Fontanilles».⁴³

La vida d'oficinista era molt més còmoda que la d'un soldat de batalló; era tanta la diferència que recorda Conangla que quan els companys del batalló tornaven a les seves dependències, per no inspirar enveges als combatents, es vestien amb uniformes poc nets i duïen barba d'un parell de dies. Aquestes tornades freqüents de la columna del batalló o de qualsevol altra que passés per allí donaven oportunitats als oficinistes de sostenir xerrades de confraternitat amb soldats d'altres expedicions. En aquestes xerrades els reunits mantenien comunicacions recíproques, i entre got i got intercanviaven angoixes, temors, esperances, i servien als oficinistes per posar-se al dia de les morts del batalló.

En aquestes reunions es vivien moments de gresca, acompanyats d'improvisats càntics. En una ocasió Conangla visqué una experiència impressionant, «original e inolvidable de aquellas humanísimas y consoladoras expansiones que consistió en un concierto de guitarra, improvisado en el recinto de la oficina», l'encarregat fou un recluta alacantí, «inspiradísimo intérprete de fantasías musicales propias y también de magistrales rasgueos de los más variados y genuinos matices folklóricos de las respectivas unidades étnicas inconfundibles del mapa español».⁴⁴

L'espectacle no defraudà i els concurrents al concert estigueren «cautivados por el sortilegio milagroso de los acordes y matices que la digitación de magistral tonalista arrancaba a las cuerdas del popular instrumento. La

⁴¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 254 (11 de setembre de 1859), (consulta: 29 d'agost de 2009). Disponible a:

<http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1859/254/A00001.tif>

⁴² *Expediente personal de José Conangla Fontanilles*. Archivo General Militar de Segovia, secc. 1ª Legajo C-3163.

⁴³ *Expediente personal de José Conangla Fontanilles*. Archivo General Militar de Segovia, secc. 1ª Legajo C-3163.

⁴⁴ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 144.

admiración de los reunidos se traducía en aplausos calurosos al final de cada una de las generosas ofertas del artista.» El sùmmum el posà un andalús que arrancà de sobte amb «el canto típico correspondiente, en la voz instintiva de uno de los soldados presentes, con sincronía perfecta a las filigranas tonales del magistral guitarrista».⁴⁵ L'entusiasme fou col·lectiu.

Puentes Grandes. Tercera estació

A començaments de juliol de 1897, Conangla canvià de destinació, gràcies a la intercessió d'un coronel d'estat major, germà d'un amic de joventut.

Així doncs, abandonà l'oficina del batalló Espanya núm. 46 i fou destinat al regiment provisional de l'Havana núm. 26, establert a Puentes Grandes, al costat de l'Havana.

El nom de Puentes Grandes venia dels dos ponts que hi havia sobre el riu Almendares i que facilitaven el camí de la capital vers el seu territori occidental.

Gràcies als cursos fluvials s'instal·laren serres hidràuliques a la ribera del riu Almendares, a més d'explotar les pedreres dels seus voltants, forns de calç i guix, una fàbrica de paper i posteriorment dues fàbriques de cervesa i de gel. Conangla esmenta una fàbrica de cervesa i gel denominada La Tropical, situada prop de Puentes Grandes. La història d'aquesta marca arrencà el 1888 i portà el nom de Nueva Fábrica de Hielo. Allà començà a elaborar-se la primera cervesa cubana, La Tropical. A poc a poc, amb la tenacitat de la família Blanco Herrera i amb el suport d'un grup d'experts, arribà a convertir-se en un negoci pròsper.

En la seva nova destinació i amb la protecció del coronel d'estat major Vallespinosa (segons l'*Anuario Militar de España* de 1897, Benito Vallespinosa Sisteré, i amb una graduació militar de tinent coronel), Conangla passà a dependre directament d'ell, fet que li suposava llibertat de moviments, com per exemple viatjar amb certa freqüència a l'Havana. La vida a la nova oficina era monòtona; durant el matí treballava i a la tarda feia algun passeig per les proximitats o per les vores del riu Almendares. Els dies passaven allí sense complicacions.

Després de la destitució de Weyler, motivada sens dubte per l'assassinat de Cánovas, el seu mentor polític, s'envià a l'illa Ramón Blanco Erenas, i a la vegada es donà autorització perquè el nou ministre Segismundo Moret iniciés la redacció de l'Estatut d'Autonomia de l'illa.

El 1898, es produí un important esdeveniment, l'explosió del cuirassat *Maine*. Al cap de quatre dies de produir-se l'explosió, el coronel Vallespinosa, protector de Conangla des de feia mesos, fou destinat a la seu de l'estat major

⁴⁵ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 145.

de Cuba, i pocs dies després Conangla i altres escriptors foren traslladats al batalló d'escriptors i ordenances, i allotjats al castell de la Fuerza.

El Batallón de Escribientes y Ordenanzas era una organització de caràcter convencional. Les seves activitats eren únicament administratives; renovaven diàriament els reforços de guàrdia a la mateixa fortalesa, així com a la residència del governador militar de l'Havana, davant de l'embarcador de la capitania del port, al moll de cavalleria.

En realitat, diu Conangla, «el Batallón respondía al sólo propósito [encara que discretament callat] de convertirlo en una especie de refugio para evitar que tuviesen de incorporarse en operaciones de guerra, numerosos individuos de tropa, familiares o recomendados directos de personajes influyentes, como también unos pocos jefes y oficiales, acreedores a ser destacados en La Habana por algún motivo explicable».⁴⁶

Conangla era intel·ligent, despert i tocava de peus a terra. Des de la seva entrada en aquella unitat percebé que evolucionés com evolucionés la guerra, ell no patiria en comparació amb la resta.

La matinada del 22 d'abril de 1898 començà el bloqueig del litoral cubà per part de l'armada dels Estats Units. La principal preocupació sorgí especialment arran de les necessitats que es derivarien per al proveïment de queviures a conseqüència d'aquest bloqueig, doncs es calculava que les subsistències disponibles a la ciutat quedarien esgotades en menys de vint dies. Aquesta preocupació no féu més que augmentar la sensació de crisi que es vivia a l'illa.

Malgrat el bloqueig, alguns vapors espanyols i alguns d'estrangers aconseguiren entrar en diverses badies i descarregar mercaderies als ports de Matanzas, Batabanó, Cienfuegos, etc. El vapor *Montserrat* entrà al de Matanzas primer, i al de l'Havana després. Aquest fet es considerà com tota una proesa. Diferent sort corregué per exemple l'*Alfonso XII*, que en ser descobert per l'esquadra nord-americana hagué de virar quan ja era prop del litoral de l'Havana; a continuació fou perseguit pels vaixells nord-americans, i prop de la badia de Mariel fou metrallat, incendiat i enfonsat.

El punt final

El 21 de juliol de 1898 (cinc dies després del desastre espanyol a Santiago de Cuba), el govern d'Espanya demanà la pau al d'Amèrica del Nord, per mediació de l'ambaixador de França a Washington, Jules Cambon. El calendari a seguir fou en primer lloc la suspensió d'hostilitats per ambdós bàndols, i uns dies després, el 12 d'agost, se signà un protocol que més tard conduí al tractat de París.

⁴⁶ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 190.

No es registraren incidents destacables entre els vencedors i els vençuts; tant els oficials espanyols com els elements civils pròxims a l'integrisme espanyol no donaren mostres de venjances. Segons Conangla «acceptaron con silenciosa conformidad la derrota, aunque mucho les pesara, resignándose a los infortunios mercedísimos que ésta habría de significar para ellos y para su lejana madre patria; y absteniéndose, por tanto, de provocar reacciones imprudentes que pudieran resultarles fatalísimas».⁴⁷

Gràcies a una de les clàusules dels acords de pau anaren arribant a l'Havana tots els vapors de la Companyia Transatlàntica que es pogueren dedicar a realitzar la repatriació de l'exèrcit colonial destacat a l'illa. Els contingents que es podien repatriar s'anaren concentrant a les proximitats dels castells del Morro, la Cabaña i del Príncipe.

Mentre això succeïa molts caps i oficials aprofitaren per passejar per l'Havana i realitzar les darreres compres de tabac i begudes, a més de distreure's als teatres. Un esdeveniment important fou la presència a l'Havana del conegut torero Mazzantini, que tenia previst participar en una cursa de braus.

El matí del 5 de novembre de 1898 començà per a Conangla la fi de la seva odissea cubana, després de lliurar la respectiva paga als membres del batalló i una altra mensualitat més en concepte d'auxili de marxa. Els components del batalló, amb el farcell al coll, foren conduïts des del moll de cavalleria al de Casablanca, per pujar a peu des d'allí cap als baluards de la Cabaña (la fortalesa més gran de Cuba), on foren allotjats en unes galeries. Després de passar la jornada a la fortalesa, i després de prendre «unos frugales sándwiches rociados con cerveza o con el brebaje más a gusto de cada compañero»,⁴⁸ es disposaren a conciliar el que seria el seu últim somni a l'Havana, en les fredes lloses del pis de la referida fortificació. L'endemà, foren traslladats a bord del vapor *Patricio de Satrústegui*, inicialment propietat de la societat naviliera British India Associated Steamers Limited, construït a la drassana A&J Inglis Pointhouse de Glasgow. Aquesta nau fou adquirida per la Companyia Transatlàntica el maig de 1894, encara que el novembre de 1893 ja s'havia signat a Barcelona un protocol de compra entre la British India i la Transatlàntica⁴⁹ pel preu de 72.500 lliures esterlines. Tenia una eslora de 124,5 metres, 14 metres de màniga i 8,99 metres de puntal. Es desplaçava gràcies a una màquina de triple expansió que li proporcionava una força de 700 CV,

⁴⁷ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 214.

⁴⁸ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 230.

⁴⁹ *Escritura de protocolización de un convenio referente a la adquisición de los vapores Tara y Taroba después Patricio de Satrústegui y León XIII*. Barcelona, 4 de desembre de 1893. Museu Marítim de Barcelona (MMB). Fons Companyia Transatlàntica. Caixa 38 2.1.1/69 Patricio de Satrústegui (ex. Tara).

i arribava a una velocitat de 12 nusos.⁵⁰ La seva capacitat era de vuitanta-nou passatgers de primera, cinquanta-quatre de segona i setanta-cinc de tercera, més nou-cents cinquanta-dos emigrants.⁵¹ El vaixell inicià el viatge a l'Havana i s'aturà a Gibara, municipi de la província d'Holguín. El trasllat fou dur, doncs els amics de Conangla no pogueren acomiadar-se, ja que no hi hagué contacte físic entre la tropa i els civils en el moment del comiat. El comiat es limità a «efusivos adioses de palabra y de mímica en medio de roncós bramidos del humeante trasatlántico y de las voces cordiales que se cruzaban entre las tropas asomadas a los barandales del barco y las gentes que en torno al vapor aclamaban a los viajeros».⁵²

El viatge de tornada es veié alterat per múltiples òbits de soldats amuntegats als cellers de la nau. Alguns detalls sobre l'expedició els trobem en el Fons de la Transatlàntica, fons que es conserva al Museu Marítim de Barcelona. Segons els registres de certificats de defuncions del *Patricio de Satrústegui* al llarg de 1898, en el viatge iniciat a Gibara amb destinació a Cadis, el número de baixes sofertes durant el viatge s'elevà a un total de tretze, i entre els morts trobem soldats dels batallons Aragón i Extremadura.⁵³

El nostre cronista detalla el següent quan parla dels òbits: «envuelto el cadáver en tosca arpillera y amarrado a su tórax un lingote de hierro, fue lanzado al mar desde la baranda de popa, después de un sencillo responso que el capellán del Satrústegui le rezó en presencia del jefe de la unidad a que pertenecía el finado, y de un oficial de la tripulación».⁵⁴

Al llarg de tot el periple es tornaren a repetir escenes similars, però, per acord de la prefectura de les forces embarcades i del capità del *Satrústegui*, les conduccions dels cadàvers des de la infermeria del vapor a la barana de llançament al mar s'efectuaren en hores nocturnes.

La humiliant urgència amb la qual el govern espanyol hagué de complir el procés d'evacuació no deixà excloure'n centenars de soldats que malalts i hospitalitzats o convalescents encara de les seves ferides recents tenien poques esperances d'arribar als seus respectius llocs d'origen. Precisament

⁵⁰ Lino J. PAZOS PÉREZ. *La Marina Mercante Española en la Guerra de Cuba, Puerto Rico y Filipinas: Compañía Trasatlántica*. Pontevedra: Damaré ed., 2007, p. 118.

⁵¹ FRANCISCO GARAY UNIBASO. *Correos marítimos españoles a la América española*. Bilbao, 1996, p. 217.

⁵² Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 230.

⁵³ *Certificats i actes de naixements i defuncions del Patricio de Satrústegui al llarg de 1898*. Museu Marítim de Barcelona (MMB). Fons Companyia Transatlàntica. Caixa 1503.1.2/114 Patricio de Satrústegui.

⁵⁴ Josep CONANGLA FONTANILLES. *op. cit.*, p. 231.

aquests eren els més pròxims al decés en el viatge. Com a conseqüència d'aquestes morts el nombre de soldats perduts a la guerra es veié incrementat; als perduts en els tres llargs anys de contesa s'hi havien de sumar els perduts en les travessies des de l'illa fins a port espanyol. Les rutes del fons marí que connectaven Cuba amb Espanya s'ompliren de cadàvers de soldats, en la seva majoria forçosos, fet que feia augmentar el cost humà del conflicte.

A la matinada del divendres 25 de novembre de 1898 el *Satrústegui* arribà a la badia de Cadis. Per notícies recollides a la premsa catalana sabem que l'expedició de repatriats estava formada per 11 caps, 108 oficials, 18 sanitaris, 116 soldats malalts, 130 de diferents cossos, 90 sergents, 2 companyies del regiment l'Havana i dels batallons Extremadura i Aragó, i 24 guàrdies civils. En total 2.492 passatgers.⁵⁵ Hores després de l'arribada, una part de la tropa desembarcà al moll i els més malalts foren conduïts en ambulàncies militars. El *Diario de Córdoba* del 26 de novembre explicava que cent soldats foren ingressats a l'hospital San Juan de Dios de la ciutat. Entre la resta dels soldats que baixaren, 87 de diferents cossos, hi havia Josep Conangla. Tres dies més tard s'organitzaren els trasllats en ferrocarril als llocs de destinació de cada militar. Entre els soldats malalts atesos sabem que les despeses de 67 foren pagades pel Casino Gaditano amb els fons recaptats per una subscripció popular. Entre les malalties més corrents que presentaven aquests soldats malalts trobem disenteria, paludisme, anèmia, ferides de bala, etc. Set soldats moriren a l'hospital. La resta anaren sortint a poc a poc, fins el dia 13 de gener de 1899, cinquanta dies després d'haver arribat el vaixell a port.⁵⁶

Proveït dels documents corresponents, i en un vagó de tercera classe, inicià el viatge de tornada; amb enllaços successius creuà Sevilla, les planes de la Manxa, els camps d'Elx i d'Alacant i travessà l'Ebre a l'altura d'Amposta. Després de deturar-se a Tarragona unes hores i de desfer-se del vestit ratllat per una indumentària civil, marxà a Montblanc. No hem pogut documentar el dia de l'arribada de Josep a la seva vila nadiua. No sabem si coincidí amb la celebració de la fira anual que entre els dies 6 i 8 de desembre se celebra a Montblanc i que, segons el *Diario del Comercio de Tarragona*, en la seva edició del dia 9 del mateix mes gaudí d'un temps primaveral, i en la qual es realitzaren «buenas transacciones en ganado de todas clases, objetos y frutos del país».⁵⁷ El que sí sabem és que els primers dies de desembre, dies en què

⁵⁵ *La Vanguardia*, 26 de novembre de 1898.

⁵⁶ Dades extretes del Registre [manual] d'entrada i sortida a l'hospital de San Juan de Dios de soldats malalts i ferits repatriats d'ultramar, les estades dels quals en aquest establiment pagà el Casino Gaditano amb la subscripció que a aquesta fi inicià. (Cadis, novembre de 1898.)

⁵⁷ *Diario del Comercio*, 9 de desembre de 1898.

suposadament retornà Josep, les arribades de soldats repatriats a Tarragona foren constants. El mateix dia 7, el ja esmentat rotatiu informà que el dia anterior havien arribat a Tarragona 350 soldats, un d'ells Jaume Saltó, natural de Montblanc.⁵⁸

⁵⁸ *Diario del Comercio*, 7 de desembre de 1898

Dades del treball

Rebuda: octubre 2009

Supervisió: Josep M. Grau i Pujol

Acceptació: desembre 2009